

MICHAŁ PAWLETA^a, ALEKSANDRA CHABIERA^b, AGNIESZKA ONISZCZUK^c

WARTOŚCI DZIEDZICTWA ARCHEOLOGICZNEGO W BADANIACH SPOŁECZNYCH: POSTAWY, WIEDZA I ZAANGAŻOWANIE POLAKÓW

ARCHAEOLOGICAL HERITAGE VALUES IN SOCIAL RESEARCH: ATTITUDES, KNOWLEDGE, AND ENGAGEMENT AMONG POLES

Abstrakt: Dziedzictwo archeologiczne pełni istotną rolę w kulturze i historii, jednak jego wartości w polskim społeczeństwie wciąż nie są dostatecznie rozpoznane, rozumiane i doceniane. Badania społeczne dotyczące tego tematu prowadzone są rzadko, co utrudnia opracowywanie skutecznych strategii jego ochrony oraz promocji. W artykule dokonano analizy wyników badania dotyczącego wiedzy, postaw oraz zaangażowania Polaków w kwestie związane z dziedzictwem archeologicznym według danych z sondażu CATI (ang. *Computer-Assisted Telephone Interviews*), przeprowadzonego w 2024 r. na reprezentatywnej próbie 1080 dorosłych mieszkańców Polski, w ramach projektu „Wartości dziedzictwa archeologicznego z perspektywy lokalnych społeczności – analiza porównawcza”. Uzyskane rezultaty przeanalizowano w kontekście szerszych wyzwań związanych z ochroną, zarządzaniem i popularyzacją dziedzictwa archeologicznego, proponując rekomendacje dotyczące poprawy obecnych strategii i działań w tym zakresie. Postulowano także konieczność prowadzenia dalszych badań społecznych na ten temat.

Słowa kluczowe: dziedzictwo archeologiczne, badania ilościowe, wartości dziedzictwa archeologicznego, popularyzacja i udostępnianie dziedzictwa

Abstract: Despite its significant cultural and historical significance, archaeological heritage is not yet widely recognized, understood, and appreciated in Polish society. Limited social research on this subject has hindered the development of effective strategies for its protection and promotion. In 2024, a CATI (Computer-Assisted Telephone Interviews) survey was conducted on a representative sample of 1,080 adult residents of Poland as part of the “Values of archaeological heritage from the perspective of local communities. A comparative analysis” project. The survey focused on understanding what Polish citizens know about this kind of heritage, their attitudes towards it, and how they like to engage with it. This article analyzes the results of the study in the context of the broader challenges of protecting, managing, and promoting archaeological heritage. The authors present specific recommendations for improving current strategies and practices in this field. They also emphasize the need for further social research on this subject.

Keywords: archaeological heritage, quantitative research, archaeological heritage values, sharing and dissemination of heritage

^a Dr hab. Michał Pawleta, prof. UAM; Wydział Archeologii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7, 61-614 Poznań; mpawleta@amu.edu.pl; ORCID iD: 0000-0002-0466-1901.

^b Mgr Aleksandra Chabiera; Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7, 61-614 Poznań; aleksandra.chabiera@amu.edu.pl; ORCID iD: 0000-0002-0698-7059.

^c Dr Agnieszka Oniszczyk; Narodowy Instytut Dziedzictwa, ul. M. Kopernika 36/40, 00-924 Warszawa; aoniszczuk@nid.pl; ORCID iD: 0000-0002-5962-2491.

WSTĘP

Dziedzictwo archeologiczne to nie tylko źródło wiedzy o przeszłości, lecz też istotny punkt odniesienia dla tożsamości jednostek, grup, społeczności bądź narodów. Podkreśla to m.in. Europejska Konwencja o Ochronie Dziedzictwa Archeologicznego z 1992 r., wskazując je jako „źródło zbiorowej tożsamości europejskiej” (Europejska Konwencja 1996, art. 1). Może ono odgrywać też ważną rolę w rozwoju kulturalnym i ekonomicznym (Kobyliński 2001, s. 49; NID 2022). Mimo powszechnego uznania go za istotny element współczesności, jego rola i znaczenie w polskim społeczeństwie wciąż są słabo rozpoznane. W ślad za badaniami prowadzonymi w światowej archeologii (np. Sørensen, Carman red. 2009; Jones, Leech 2015; Jones 2017; Robson 2025), również w Polsce coraz częściej podkreśla się nagłą potrzebę badań społecznych nad wartościami dziedzictwa archeologicznego (np. Kajda i in. 2018; NID 2020; NID 2021; Oniszczyk 2021a; Oniszczyk 2021b; Pawleta 2022; Pawleta w druku). Brak takich analiz sprawia, że polityka i strategie dotyczące tych kwestii, opracowywane przez archeologów i ekspertów do spraw dziedzictwa, są często intuicyjne, sformułowane na podstawie ograniczonych informacji i nie uwzględniają rzetelnych ocen proponowanych działań według ilościowych i jakościowych danych empirycznych. Tymczasem to one pozwalają lepiej zrozumieć potrzeby odbiorców i skutecznie planować formy popularyzacji, zarządzania oraz ochrony dziedzictwa – procesy wymagające diagnoz bazujących na rzetelnych dowodach.

Pod koniec 2024 r. przeprowadzono badanie ilościowe metodą CATI na próbie 1080 dorosłych mieszkańców Polski, w ramach interdyscyplinarnego projektu naukowego „Wartości dziedzictwa archeologicznego z perspektywy lokalnych społeczności – analiza porównawcza”, realizowanego przez Fundację Hereditas (por. Wartości dziedzictwa 2024). Celem tego projektu jest analiza wartości dziedzictwa archeologicznego jako kluczowego etapu w procesie zarządzania nim i planowania efektywnych działań. To pierwsze w Polsce tak kompleksowe podejście do tego zagadnienia, łączące metody jakościowe i ilościowe w badaniu wybranych, reprezentatywnych stanowisk archeologicznych oraz inicjatyw związanych z taką aktywnością. Projekt koncentruje się nie tylko na środowisku archeologów, lecz przede wszystkim na lokalnych społecznościach i innych interesariuszach dziedzictwa.

Celem artykułu jest omówienie stanu wiedzy, postaw i zaangażowania Polaków w zakresie dziedzictwa archeologicznego na podstawie wyników badań ankietowych wykonanych w ramach opisywanego projektu. Dokonano analizy zebranych danych oraz zaprezentowano wnioski i postulaty dotyczące potrzeby kontynuowania i poszerzania takich badań, aby lepiej zrozumieć społeczne, kulturowe i ekonomiczne wartości tego dziedzictwa.

BADANIA SPOŁECZNE W ZAKRESIE DZIEDZICTWA
ARCHEOLOGICZNEGO W POLSCE

Zasoby dziedzictwa archeologicznego w Polsce, liczące ponad 470 000 stanowisk (www.mapy.zabytek.gov.pl), są zagrożone zniszczeniem przez rozbudowę miast, rozwój infrastruktury drogowej i przemysłowej, katastrofy naturalne oraz brak świadomości społecznej. Dobro to wymaga zrównoważonego zarządzania, które będzie uwzględniać potencjał

społeczny, kulturowy i ekonomiczny dziedzictwa, integrując różne dyscypliny, specjalistów oraz obszary współczesnego życia. W tym celu osoby i instytucje zarządzające tymi zasobami powinny „monitorować zmieniające się trendy, a następnie nawiązywać powiązania z innymi obszarami polityki, takimi jak edukacja, gospodarka, środowisko i wyzwania społeczne [...]” (Schut i in. 2015, s. 16). Agenda z Amersfoort, strategiczny dokument Europejskiego Komitetu Archeologii z 2015 r., wskazuje wprost: „Poznaj opinię publiczną: przeanalizuj potrzeby, zainteresowania i oczekiwania interesariuszy w społeczeństwie dotyczące ich zaangażowania w archeologię, najlepiej poprzez interakcję z tymi interesariuszami” (Schut i in. 2015, s. 16). W tym kontekście badania społeczne są kluczowym narzędziem, dostarczającym rzetelnych informacji niezbędnych do podejmowania decyzji i oceny skuteczności działań.

Choć w Polsce prowadzi się liczne badania dotyczące dziedzictwa kulturowego (np. Kozioł i in. 2013; Chabiera i in. 2017; Sanetra-Szeliga, Jagodzińska red. 2017; Chabiera i in. 2021; Murzyn-Kupisz i in. 2022), problematyka dziedzictwa archeologicznego jest w nich zazwyczaj pomijana. Inaczej wygląda to w innych krajach, gdzie coraz częściej analizuje się społeczne znaczenie tegoż dziedzictwa i archeologii, zarówno przy użyciu metod ilościowych, jak i jakościowych (np. Pokotyło, Guppy 1999; Ramos, Duganne 2000; Pokotyło 2002; Gürsu i in. 2020; Bonacchi i in. 2025).

Badania społeczne dotyczące różnych aspektów kultury, w tym dziedzictwa kulturowego, prowadzone są w Polsce od początku XXI w. (Oniszcuk 2021a, pkt 1). Pierwsze badanie pilotażowe przeprowadził Narodowy Instytut Dziedzictwa (dalej: NID) w 2011 r. (Kozioł i in. 2013), a w 2015 r. kolejne, bardziej kompleksowe (Chabiera i in. 2017). Reprezentatywne dane z Polski zebrano również w 2017 r., podczas specjalnego badania Eurobarometru (Eurobarometr 2017), które obejmowało m.in. postrzeganie dziedzictwa kulturowego i zabytków, przypisywane im wartości, postawy wobec dziedzictwa, jego potencjał społeczno-ekonomiczny, preferowane formy kontaktu z nim oraz źródła informacji na jego temat (Oniszcuk 2021a, pkt 2). Wyniki pokazały, że problematyka dziedzictwa archeologicznego była traktowana pobieżnie, z pominięciem wielu aspektów współczesnej archeologii (por. Oniszcuk 2021b). Ujawniły także, że to, co kryje się pod tym terminem i zawarty w nim potencjał, są niezrozumiałe dla osób niezajmujących się zawodowo tymi zagadnieniami i są zbyt odległe od codziennego życia (Oniszcuk 2021a, pkt 5, 6).

Badania społeczne na temat dziedzictwa archeologicznego w Polsce rozpoczęto niemal dekadę później. Początkowo były to niewielkie, pilotażowe projekty, które skupiały się na oczekiwaniach i postawach społeczności lokalnych wobec tych kwestii i samej archeologii. Uczestnicy projektu „Archeologia zaangażowana: społeczeństwo – przeszłość – teledetekcja” z 2013 r. (Kajda, Kostyrko 2016) brali udział w pracach nieinwazyjnych na wczesnośredniowiecznym grodzisku Biedrzychowice Dolne 5 w województwie lubuskim, a także w popularyzacji ich wyników. Postawy odbiorców tych działań zostały zbadane przed i po kontakcie z archeologami. Respondenci uznali, że osoby te odgrywają kluczową rolę w ochronie i dokumentowaniu dziedzictwa archeologicznego, które ocenili jako ważne i zasługujące na opiekę oraz zabezpieczenie (Kajda, Kostyrko 2016, s. 18–19).

W kolejnym projekcie, „Social Engagement in Archaeology. Zaangażowanie społeczności lokalnej w ochronę dziedzictwa archeologicznego w Polsce” z 2015 r. (Kot i in. 2015), ankiety wypełnili nie tylko archeolodzy, ale także uczestnicy oraz organizatorzy festynów archeologicznych, mieszkańcy okolicznych terenów i w mniejszym stopniu przedstawiciele

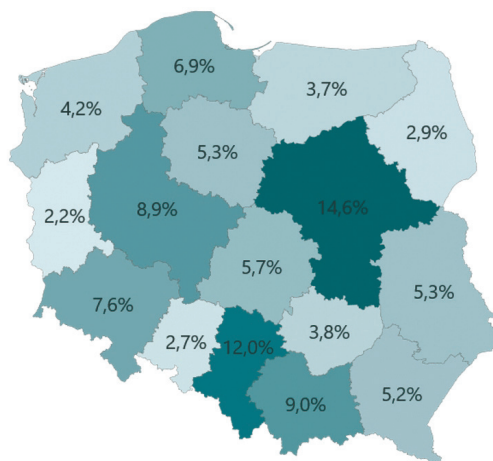
władz samorządowych oraz służb konserwatorskich. Członkowie społeczności lokalnych wykazali pozytywne nastawienie do prac archeologicznych w swojej okolicy, a większość z nich wyraziła chęć lepszego poznania historii swojego regionu (Jędrzejczak, Mieszczanek 2015, s. 161, 167). Autorki badania zauważyły, że respondenci różnie rozumieli pojęcia takie jak „imprezy archeologiczne” oraz „zabytek”, które dla specjalistów są jednoznaczne, ale mogą budzić wątpliwości wśród ludności. Zwróciły też uwagę na konieczność prześledzenia stosunku do dobra wspólnego i jego powiązań z postrzeganymi wartościami dziedzictwa (Jędrzejczak, Mieszczanek 2015, s. 156–160).

Ważnym momentem w badaniach społecznych dotyczących dziedzictwa archeologicznego w Polsce był przełom lat 2014 i 2015. W ramach projektu „New Scenarios for a Community-Involved Archaeology” (NEARCH), koordynowanego przez francuski Inrap (Institut national de recherches archéologiques préventives, czyli Krajowy Instytut Prewencyjnych Badań Archeologicznych), przeprowadzono badania w dziewięciu europejskich krajach, obejmujące 4516 osób, w tym 500 z Polski (Martelli-Banégas i in. 2015). Celem było określenie społecznego rozumienia archeologii oraz oczekiwań wobec tej dziedziny (Inrap 2017; Kajda i in. 2018). W efekcie wykazano, że 25% Polaków zadeklarowało chęć studiowania tego kierunku, co świadczy o jego dużej popularności i postrzeganiu go jako „uznaną markę” (Holtorf 2007). W porównaniu z innymi Europejczykami, Polacy częściej podkreślali wartość odkryć (61% vs 37%) i widzieli archeologię jako sposób odkrywania własnych korzeni (93% vs 75%). Uznali ją za naukę użyteczną, fascynującą (90%) i nowocześnie (około 75%), co pokrywa się z opiniami respondentów z innych krajów europejskich (Martelli-Banégas i in. 2015; Kajda i in. 2017).

Kolejne reprezentatywne dane pochodzą z badań NID przeprowadzonych w 2020 r. wśród dorosłych Polaków (NID 2020) oraz w 2021 r. wśród archeologów (NID 2021). To pierwsze wykazało, że 25% dorosłych Polaków chciało kiedyś studiować archeologię, a obecnie interesuje się nią 40% z nich, szczególnie osoby powyżej 44. roku życia. To oni częściej uczestniczyli w wydarzeniach związanych z archeologią. Młodszy mieli mniejszą wiedzę o tej dyscyplinie, co potwierdza wcześniejsze rezultaty łączące wzrost świadomości dziedzictwa z poziomem wykształcenia. Badania ujawniły także, że 83% Polaków uważa stanowiska archeologiczne za wartościowe turystycznie i ekonomicznie, a 75–99% zgadza się, że dziedzictwo archeologiczne podnosi wyjątkowość miejsca zamieszkania, wpływając na jakość życia, rekreację, estetykę i poczucie dumy. Ponadto, mieszkańcy naszego kraju postrzegają dziedzictwo archeologiczne jako istotne źródło wiedzy i świadectwo historii, które należy przekazać przyszłym pokoleniom (Oniszczuk, Byszevska-Łasińska w druku).

METODOLOGIA BADAWCZA

Najnowsze badanie opinii publicznej zostało przeprowadzone od 25 listopada do 13 grudnia 2024 r. na reprezentatywnej próbie 1080 dorosłych Polaków, z uwzględnieniem kryteriów demograficznych takich jak: wiek, płeć, wykształcenie, wielkość miejscowości zamieszkania oraz województwo. Jego wykonanie zlecono firmie Research Park z Łodzi, a ankietarami byli doświadczeni specjaliści, przeszkoleni na potrzeby projektu. Przed głównym badaniem przeprowadzono pilotaż, w ramach którego zrealizowano 20 wywiadów,

Ryc. 1. Struktura próby objętej badaniem z podziałem na województwa. Oprac. Research Park, ©Fundacja Hereditas.

Fig. 1. The survey sample structure broken down by provinces. Prepared by Research Park, ©Fundacja Hereditas.

aby upewnić się, że narzędzie badawcze jest zrozumiałe i odpowiednie dla różnych grup respondentów. Badanie przeprowadzono metodą CATI (*Computer-Assisted Telephone Interviews*), jedną z popularniejszych technik ilościowych w badaniach społecznych, polegającą na telefonicznych wywiadach kwestionariuszowych wspomaganych komputerowo (Jabłoński 2016). Metoda ta, charakteryzująca się efektywnością czasową i możliwością dotarcia do trudno dostępnych grup respondentów, przy jednoczesnej rygorystycznej kontroli jakości danych, umożliwiła realizację badania na wysokim poziomie.

Losowanie numerów telefonów do wywiadów przeprowadzono metodą *Random Digit Dialing*, generując 49267 numerów, z których udało się skontaktować z 28752 użytkownikami. W efekcie przeprowadzono 1080 kompletnych wywiadów.

Kwestionariusz badawczy składał się z ośmiu pytań zamkniętych oraz metryczki. Umożliwiał on udzielanie wielu odpowiedzi na jedno pytanie oraz wskazanie odpowiedzi „Nie wiem/trudno powiedzieć”. Ponadto w kwestionariuszu zastosowano pytania oparte na skali Likerta, będącej jedną z najczęściej używanych technik pomiaru postaw i opinii. Umożliwiała ona respondentom ocenę określonych stwierdzeń w ustalonej skali punktowej, od 1 do 5. Wprowadzenie rotacji odpowiedzi zwiększyło precyzję uzyskanych danych. Dodatkowo uwagi pod koniec zgłosiło 169 badanych. Z próby poddanej badaniu (**ryc. 1**) wynika, że najwięcej rozmówców pochodziło z województwa mazowieckiego (14,6%), a najmniej z lubuskiego (2,2%), 52% stanowili mężczyźni, zaś 48% kobiety. Pod względem wieku rozkład wyglądał następująco: 18–24 lata (8%), 25–34 lata (17%), 35–44 lata (20%), 45–54 lata (17%), 55–64 lata (16%) oraz 65+ (24%). Struktura wykształcenia respondentów to: podstawowe lub gimnazjalne (18%), zasadnicze zawodowe (18%), średnie (36%) i wyższe (28%). Wielkość miejscowości, z których pochodzili, to: wieś (40%), miasto poniżej 50 tys. mieszkańców (24%), miasto 51–200 tys. mieszkańców (17%), miasto powyżej 200 tys. mieszkańców (19%).

ANALIZA I INTERPRETACJA WYNIKÓW

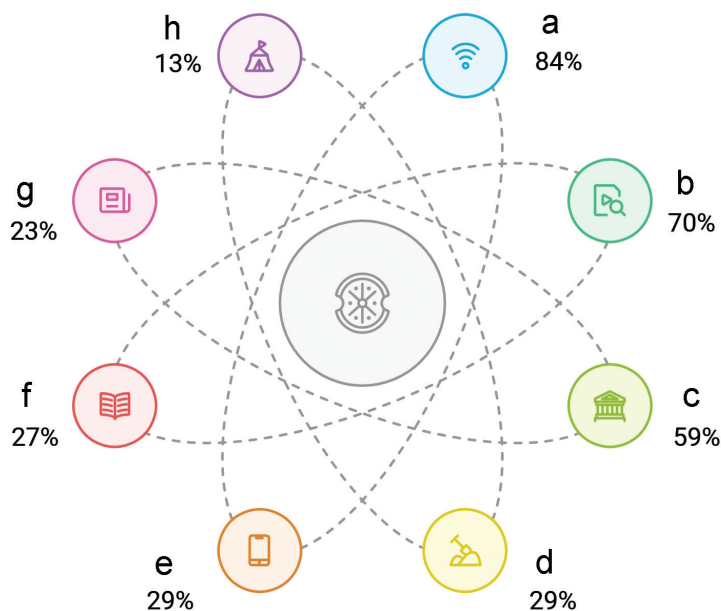
ŹRÓDŁA WIEDZY NA TEMAT DZIEDZICTWA ARCHEOLOGICZNEGO

Celem tego bloku pytań było poznanie źródeł pozyskiwania wiedzy na temat dziedzictwa archeologicznego. Pierwsze pytanie dotyczyło częstotliwości odwiedzania miejsc z nim związanych, takich jak muzea, wystawy archeologiczne, ruiny dawnych budowli, skanseny, wykopaliska lub festyny archeologiczne. Z uzyskanych odpowiedzi wynika, że większość respondentów (62%) bywa tam co najmniej raz w roku. Najczęściej zadeklarowano wizyty raz w roku (29%) oraz raz na kilka miesięcy (24%). Spośród badanych 11% oświadczyło, że nigdy nie odwiedza tego typu placówek i nie bierze udziału w takich wydarzeniach. Rezultaty te wskazują na stosunkowo wysokie zainteresowanie dziedzictwem archeologicznym wśród ankietowanych — ponad połowa regularnie bywa w wymienionych miejscach.

Analiza odpowiedzi w kontekście wykształcenia oraz różnic demograficznych wykazała, że osoby z wyższym wykształceniem znacznie częściej tam bywają — aż 78% z nich deklaruje wizyty co najmniej raz na 12 miesięcy, co może świadczyć o ich wyższej świadomości dotyczącej wartości kulturowej i edukacyjnej tego dziedzictwa. Natomiast respondenci mający wykształcenie zasadnicze zawodowe docierają do takich miejsc najrzadziej — 52% z nich robi to mniej niż raz w roku. Kobiety nieco częściej zwiedzają takie miejsca niż mężczyźni; 39% kobiet robi to rzadziej niż raz w roku, podczas gdy wśród mężczyzn odsetek ten wynosi 35%. Odwiedzającymi są przeważnie osoby w wieku średnim (35–54 lata) — 73% z nich robi to co najmniej raz w roku. Z kolei osoby starsze (65 lat i powyżej) są w takich miejscach znacznie rzadziej — 51% z nich mniej niż raz na 12 miesięcy.

Badanie wykazało również zróżnicowanie zainteresowania dziedzictwem archeologicznym w zależności od regionu i miejsca zamieszkania; największe odnotowano w województwach podkarpackim (66% respondentów odwiedza takie miejsca co najmniej raz w roku), pomorskim (65%) oraz dolnośląskim (64%), z kolei najniższe w województwach zachodniopomorskim (53%) oraz podlaskim, lubuskim, małopolskim i kujawsko-pomorskim (po 58%). Różnice te nie są jednak duże, co wskazuje na dość wyrównany poziom zainteresowania dziedzictwem w skali kraju. Z reguły do takich miejsc przybywają mieszkańcy miast powyżej 200 tys. — aż 74% z nich deklaruje, że wizyty odbywają przynajmniej raz w roku. Z kolei odwiedziny mieszkańców wsi są najrzadsze — 43% z nich robi to mniej niż raz na 12 miesięcy. Różnice te zapewne wynikają z łatwiejszego dostępu do tego typu atrakcji w miastach.

Drugie pytanie dotyczyło źródeł informacji na temat dziedzictwa archeologicznego (ryc. 2). Wyniki ujawniły interesujące, choć w większości przewidywalne zależności (por. NID 2020, s. 14–15). Najczęściej wskazywanym źródłem był Internet (84%), szczególnie wśród osób w wieku 35–44 lata (94%), najmłodszych (93%) i z wykształceniem wyższym (92%). Kolejnym są filmy dokumentalne (70%), najbardziej popularne wśród respondentów mających więcej niż 50. lat. Muzea i wystawy dostarczają wiadomości na ten temat osobom z wyższym wykształceniem (77%) i mieszkańcom dużych miast (75%). Nowe technologie, jak aplikacje i media cyfrowe, służą przede wszystkim osobom młodszym z wykształceniem wyższym (37%) oraz zamieszkującym duże miasta (39%). Książki cieszą się największym

Ryc. 2. Główne źródła informacji na temat dziedzictwa archeologicznego: a – internet; b – filmy dokumentalne; c – odwiedziny w muzeach; d – odwiedziny stanowisk archeologicznych; e – nowe technologie; f – książki o tematyce archeologicznej; g – artykuły archeologiczne; h – festyny archeologiczne. Oprac. Research Park, ©Fundacja Hereditas.

Fig. 2. Main sources of information about the archaeological heritage: a – the Internet; b – documentaries; c – visits to museums; d – visits to archaeological sites; e – new technologies; f – books on archaeology; g – archaeological articles; h – archaeological festivals. Prepared by Research Park, ©Fundacja Hereditas.

zainteresowaniem wśród ankietowanych powyżej 65. roku życia (35%) i z podstawowym wykształceniem (35%). Wydarzenia archeologiczne, takie jak festyny i dni otwarte na wykopaliskach, nadal są mało popularne (13% i 10%). Telewizja i przewodniki turystyczne mają bardzo małe znaczenie (po 3%), a wycieczki, gazety, media społecznościowe, YouTube, podcasty oraz wykłady uniwersyteckie – zupełnie marginalny wpływ na zdobywanie wiedzy o tej dziedzinie (1–2%). Zaledwie 3% respondentów nie korzysta z żadnego źródła informacji na ten temat.

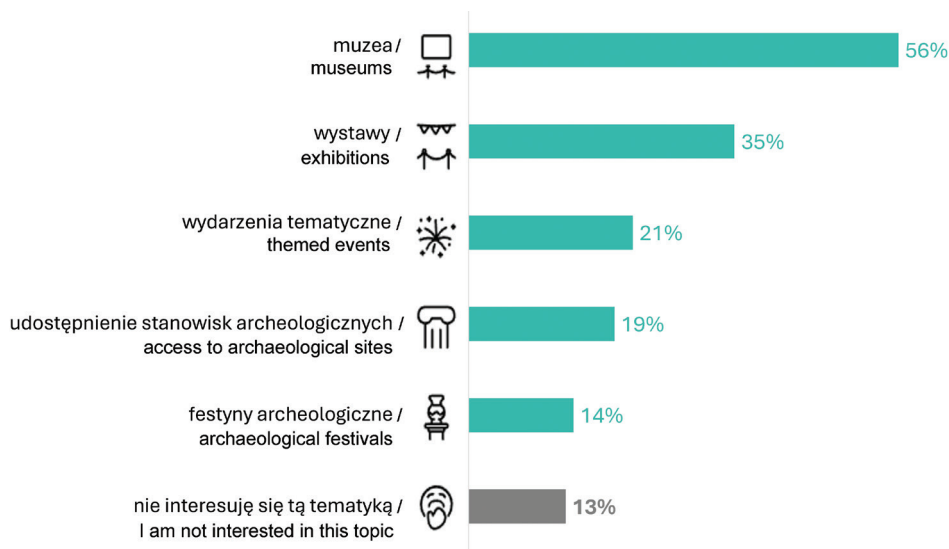
Ankietowanych, którzy w odpowiedzi na pytanie o źródła informacji na temat dziedzictwa archeologicznego wskazali nowe technologie (n=308), poproszono o doprecyzowanie, z jakich konkretnie korzystają. Najczęściej wymieniane były internetowe bazy danych (38%) oraz multimedia w muzeach (33%). Te drugie były częściej wybierane przez osoby z wykształceniem wyższym oraz kobiety (odpowiednio 41% i 42%). Aplikacjami mobilnymi (24%) posługują się głównie najmłodsi (36% w wieku 18–24 lata) oraz osoby odwiedzające miejsca związane z tym dziedzictwem częściej niż raz na kilka miesięcy (38%). Z portali mapowych oraz wirtualnej i rozszerzonej rzeczywistości respondenci korzystają umiarkowanie – wskazało je odpowiednio 13% i 19% osób.

UDOSTĘPNIANIE I POPULARYZACJA WIEDZY NA TEMAT DZIEDZICTWA ARCHEOLOGICZNEGO

Kolejny blok pytań dotyczył oceny metod udostępniania i popularyzacji wiedzy o dziedzictwie archeologicznym, koncentrując się na trzech kwestiach: „Jaki sposób udostępniania dziedzictwa archeologicznego jest dla Pani/Pana najbardziej interesujący?”; „W jakim stopniu dziedzictwo archeologiczne jest udostępniane w Pani/Pana okolicy (np. do zwiedzania)?” oraz „W jakim stopniu dziedzictwo archeologiczne jest popularyzowane w Pani/Pana okolicy?”.

W pytaniu wielokrotnego wyboru dotyczącym preferowanych form udostępniania dziedzictwa archeologicznego (**ryc. 3**) najczęściej wybierano muzea (56%) oraz wystawy (35%). W następnej kolejności wymieniano: wydarzenia tematyczne, udostępnianie stanowisk archeologicznych oraz festyny archeologiczne (odpowiednio: 21%, 19% i 14%).

Muzea cieszą się popularnością szczególnie wśród osób z wyższym wykształceniem (62%), mieszkańców dużych miast (66%, w miastach powyżej 200 tys. mieszkańców), województw łódzkiego (65%) i lubuskiego (67%), a także osób odwiedzających miejsca związane z archeologią przynajmniej raz w roku (66%). Wystawy przyciągają 35% respondentów, szczególnie kobiety (38%), osoby z wykształceniem wyższym (41%) oraz mieszkańców województw lubelskiego (44%), zachodniopomorskiego (44%) i łódzkiego (45%). Wyniki te świadczą, że muzea i wystawy najbardziej oddziałują na wzrost zainteresowania dziedzictwem archeologicznym, co potwierdzają też inne badania. Na przykład, w sondażu

Ryc. 3. Najbardziej interesujące sposoby udostępniania dziedzictwa archeologicznego w opinii respondentów. Oprac. Research Park, ©Fundacja Hereditas.

Fig. 3. The most interesting ways of sharing archaeological heritage indicated by the respondents. Prepared by Research Park, ©Fundacja Hereditas.

przeprowadzonym w ramach projektu NEARCH 72% Polaków zadeklarowało, że kiedykolwiek odwiedziło wystawę archeologiczną (średnia europejska to 64%). Dla porównania, tylko 49% odpowiedziało twierdząco na pytanie, czy kiedykolwiek odwiedziło stanowisko archeologiczne (Inrap 2017, s. 53). Wydarzenia tematyczne wskazało 21% badanych, szczególnie osoby w wieku 35–44 lata (29%) oraz zamieszkujące miasta powyżej 200 tys. mieszkańców (26%). Udostępnienie stanowisk archeologicznych wymieniło zaś 19% respondentów, głównie z grupy wiekowej 35–44 lata (25%) oraz w województwach małopolskim (25%) i mazowieckim (27%). Zainteresowanie festynami archeologicznymi wyniosło 14%, zwłaszcza wśród osób mających 35–44 lata (22%), oraz w województwie kujawsko-pomorskim (19%). Może to być związane z corocznie organizowanym Festynem Archeologicznym w Biskupinie, który przyciąga tłumy odwiedzających. Badani, choć rzadko, wskazywali też inne formy udostępniania dziedzictwa archeologicznego, takie jak informacje w Internecie, wizualizacje 3D, spotkania z naukowcami oraz książki o tematyce archeologicznej.

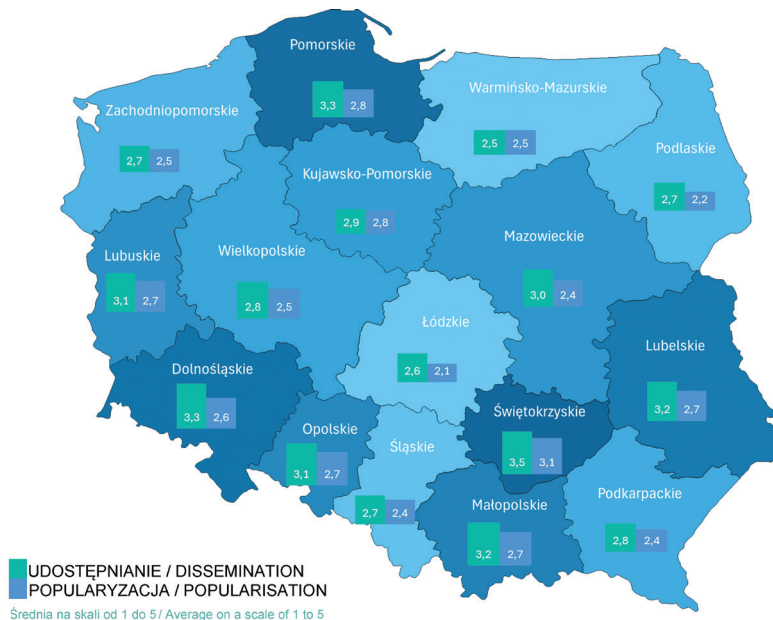
Na podstawie otrzymanych rezultatów można stwierdzić, że ranking preferencji był identyczny u wszystkich osób, które odwiedzają uwzględnione miejsca przynajmniej raz w roku. W tej grupie odnotowano więcej wskazań w każdej kategorii, co można uznać za efekt „oswojenia” z różnymi formami dziedzictwa. Najczęściej podawały je osoby z wykształceniem wyższym; potwierdza to wcześniejsze analizy, sugerujące związek między osiągniętym poziomem edukacji a głębszym rozumieniem wartości dziedzictwa (NID 2020).

Z badania wynika, że dziedzictwem archeologicznym bardziej interesują się kobiety (38%) niż mężczyźni (31%). Warto więc rozważyć wprowadzenie narracji korzystających z „herstorii” – opowieści o kobietach w kontekście przeszłości – oraz rozwój bardziej inkluzywnej „arche(rol)ologii”, uwzględniającej perspektywę kobiet w badaniach i prezentacjach archeologicznych (np. Prados Torreira 2024). Takie podejście mogłoby przyciągnąć szersze grono odbiorców. Różnica ok. 10 punktów procentowych wskazuje jednak, że zamiast całkowitej zmiany perspektywy warto dążyć do zrównoważenia przekazu.

Sumaryczne rezultaty¹ odnośnie do pięciu uwzględnionych form udostępniania, w podziale na województwa, pośrednio odzwierciedlają „obyście” ich mieszkańców z ofertą archeologiczną poszczególnych regionów. Najniższe noty uzyskano w województwach warmińsko-mazurskim (115 pkt) i opolskim (124 pkt). Nieco lepiej wypadły zaś dolnośląskie, kujawsko-pomorskie, podkarpackie, podlaskie, śląskie i zachodniopomorskie (130–139 pkt), a województwa lubelskie, lubuskie, łódzkie i świętokrzyskie osiągnęły 144–150 pkt. Najwyższe wyniki zanotowano w województwach: mazowieckim (168 pkt), małopolskim (158 pkt) i wielkopolskim (155 pkt), co może być efektem działalności znanych placówek archeologicznych, takich jak Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, Muzeum Archeologiczne w Krakowie, Zamek na Wawelu oraz Muzeum Archeologiczne w Poznaniu.

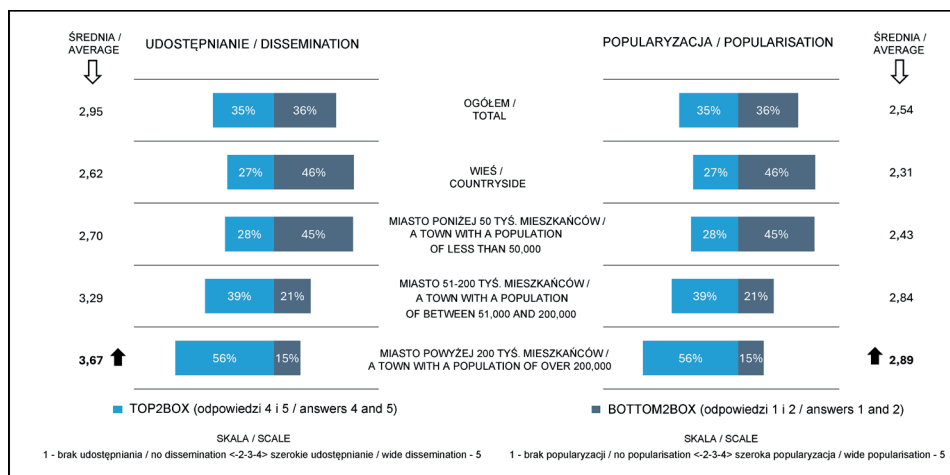
Zauważalną prawidłowością jest również kategoryzacja według wielkości miejsca zamieszkania. Można z tego wyciągnąć wniosek, iż liczba wskazań zależy od łatwości dostępu do „oferty” archeologicznej. Najwięcej odpowiedzi odnotowano bowiem w dużych miastach: muzea wybrało 66% respondentów z miast powyżej 200 tysięcy mieszkańców, 56% z miast średniej wielkości oraz 54% i 53% ankietowanych z miast poniżej 50 tysięcy ludności oraz z terenów wiejskich. Znaczenie łatwego dostępu do opisywanych zasobów

¹ Respondenci mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź, dlatego sumy odpowiedzi nie wynoszą 100%.

Ryc. 4. Ocena udostępniania i popularyzacji dziedzictwa archeologicznego w poszczególnych województwach (n=1080). Oprac. Research Park, ©Fundacja Hereditas.

Fig. 4. Evaluation of dissemination and popularisation of archaeological heritage in particular provinces (n=1080). Prepared by Research Park, ©Fundacja Hereditas.

Ryc. 5. Udostępnianie i popularyzacja dziedzictwa archeologicznego (n=1080). Oprac. Research Park, ©Fundacja Hereditas.

Fig. 5. Dissemination and popularisation of archaeological heritage (n=1080). Prepared by Research Park, ©Fundacja Hereditas.

uwidacznia się także w 19% odpowiedzi dotyczących „udostępniania stanowisk archeologicznych” wśród mieszkańców wsi, co stanowi drugi, najczęściej wybierany przez nich sposób ich prezentacji (**ryc. 4; 5**).

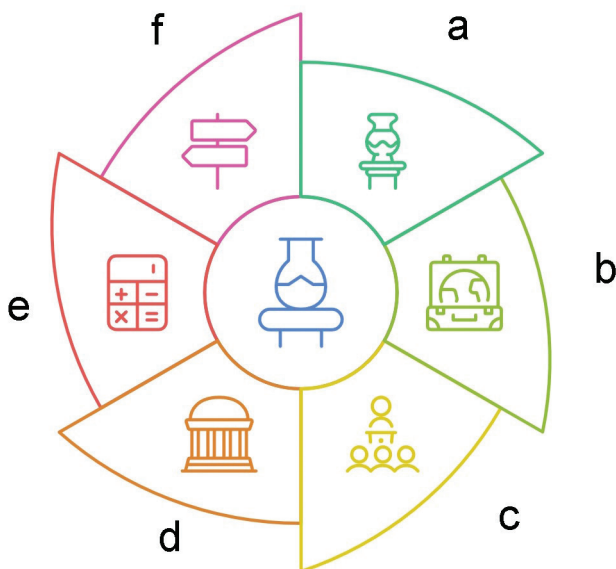
Ankietowanych poproszono także o ocenę stopnia udostępniania i popularyzacji dziedzictwa archeologicznego na poziomie lokalnym w skali 1–5, gdzie 1 oznaczało brak działań, a 5 – szerokie działania w tym zakresie. W przypadku udostępniania, oceny 1–2 i 4–5 przyznała nieco ponad jedna trzecia badanych (35% i 36%). W poszczególnych województwach wyniosły one od 2,7 do 3,5, a dotyczące popularyzacji – od 2,1 do 3,1. Bardziej informatywny jest jednak odsetek najwyższych (Top2Box) i najniższych (Bottom2Box) odpowiedzi. W omawianym przypadku najwyższe pozytywne oceny stwierdzono w województwach: lubelskim (47%), pomorskim (45%), małopolskim (42%) i dolnośląskim (41%), a najwięcej negatywnych zebrano w warmińsko-mazurskim (58%) i łódzkim (48%). Wskazuje to na potrzebę inwestycji w „infrastrukturę archeologiczną” w tych regionach. Najniżej popularyzację oceniono w województwach: łódzkim (11% pozytywnych, 71% negatywnych), podlaskim (16%) oraz mazowieckim (18%). Najlepiej wypadło świętokrzyskie (39% pozytywnych, 29% negatywnych) (**ryc. 4; 5**). Intensywne działania promujące dziedzictwo w tym ostatnim mogą być związane z niedawnym wpisem kopalni krzemienia w Krzemionkach Opatowskich na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Spośród badanych, 13% zadeklarowało brak zainteresowania dziedzictwem, przy czym odsetek ten był wyższy w grupach wiekowych 55+ (16%) oraz 18–34 lata (14%). Mimo to, większa popularność wydarzeń tematycznych i stanowisk archeologicznych wśród młodszych osób (po 26% wskazań), powinna być wskazówką dla twórców długoterminowych strategii i programów w instytucjach zajmujących się dziedzictwem archeologicznym. Zgodnie z wcześniejszymi obserwacjami, niezainteresowanych było najmniej wśród osób mających wykształcenie wyższe (8%), a najwięcej – wśród tych z wykształceniem zasadniczym zawodowym (18%).

DZIAŁANIA SYSTEMOWE W KONTEKŚCIE DZIEDZICTWA ARCHEOLOGICZNEGO

Kolejne pytanie dotyczyło działań systemowych w obszarze dziedzictwa archeologicznego. Celem było określenie, które z nich respondenci uznają za najważniejsze, oraz jak postrzegają rolę państwa i samorządów w zarządzaniu nim (**ryc. 6**).

Najwięcej, bo aż 58% ankietowanych, wskazało konserwację i restaurację zabytków, przy czym cechy demograficzne nie miały istotnego wpływu na odpowiedzi. Różnice odnotowano w zależności od miejsca zamieszkania badanych; najwięcej osób wybierało tę odpowiedź w województwach łódzkim (69%), wielkopolskim (68%), zachodniopomorskim (67%) i warmińsko-mazurskim (63%), a najmniej w podlaskim (39%), kujawsko-pomorskim (47%), lubuskim (50%) i śląskim (52%). Choć zauważalny jest trend dysproporcji między wschodnimi a zachodnimi regionami kraju, nie dotyczy on wszystkich województw. W związku z tym, oprócz uwarunkowań historycznych, które mają wpływ na regionalne odmienności w zachowaniach społecznych mieszkańców Polski (por. Bartkowski 2007, s. 423), należałoby uwzględnić także inne czynniki, takie jak choćby wpływ inwestowania w zabytki na jakość życia obywateli.

Drugim, najczęstszym działaniem, jest rozwój turystyki lokalnej (48%), z wyraźnym zróżnicowaniem demograficznym. Przeważnie wymieniali je mieszkańcy dużych miast

Ryc. 6. Pożądane działania systemowe dotyczące dziedzictwa archeologicznego w opinii respondentów: a – konserwacja i restauracja zabytków; b – rozwój turystyki lokalnej; c – edukacja społeczna w zakresie archeologii i dziedzictwa; d – ochrona dziedzictwa archeologicznego przez państwo; e – finansowanie badań archeologicznych; f – tworzenie marki miejsca. Oprac. Research Park, ©Fundacja Hereditas.

Fig. 6. Desired system action regarding archaeological heritage in the respondents' view: a – conservation and renovation of monuments; b – development of local tourism; c – public education in archaeology and cultural heritage; d – protection of archaeological heritage by the state; e – financing of archaeological research; f – place-branding. Prepared by Research Park, ©Fundacja Hereditas.

(57%) oraz osoby z wyższym wykształceniem (60%). Może to być związane z większą znajomością dziedzictwa archeologicznego, ponieważ częściej podawały je osoby odwiedzające takie miejsca raz na kilka miesięcy (57%) lub częściej (52%). Trzecim działaniem jest edukacja w zakresie archeologii i dziedzictwa (41%), istotna szczególnie dla osób w wieku 18–24 lata (51%).

Ochrona dziedzictwa i finansowanie badań archeologicznych przez państwo były rzadziej wskazywane (38% i 37%), przede wszystkim przez osoby z najmłodszej i najstarszej grupy wiekowej. Tworzenie marki miejsca wybrało jedynie 22% respondentów, co sugeruje, że dziedzictwo archeologiczne nie jest powszechnie postrzegane jako kluczowy zasób w rozwoju lokalnym. Zaobserwowano także odmienności regionalne: najrzadziej takiej odpowiedzi udzielali badani z województwa podlaskiego (10%), a także lubuskiego, lubelskiego i podkarpackiego (odpowiednio 13%, 14% i 16%). W przypadku Podlasia otrzymany wynik jest zaskakujący, ponieważ dziedzictwo (religijne, kulinarne, rękodzielnicze oraz architektoniczne) odgrywa ważną rolę w jego rozwoju. Natomiast tworzenie marki miejsca w kontekście archeologii jako najistotniejszy element wymieniali badani z województw: małopolskiego (30%), łódzkiego (26%) i kujawsko-pomorskiego (25%).

STOPIEŃ EMOCJONALNEGO ZWIĄZKU POLAKÓW Z DZIEDZICTWEM ARCHEOLOGICZNYM

Następne pytania w ankiecie dotyczyły subiektywnych odczuć i więzi z dziedzictwem archeologicznym, czyli emocji, które respondenci odczuwają w związku z zabytkami archeologicznymi, identyfikację tych o szczególnym znaczeniu oraz rozpoznanie, czy i w jaki sposób różne obiekty archeologiczne wpływają na poczucie tożsamości (ryc. 7).

Dominującą odpowiedzią była ciekawość, którą wymieniło 62% badanych, znacznie mniej dumę (28%) i poczucie tożsamości (26%). Pierwsza z cech była wybierana niezależnie od wykształcenia, miejsca zamieszkania lub wieku, głównie przez osoby odwiedzające miejsca związane z dziedzictwem archeologicznym raz na kilka miesięcy (72%). Wśród badanych, wizytujących te miejsca częściej, odpowiedź tę podało już tylko 56%, a wśród tych, którzy robili to rzadziej – 63% (raz na kilka lat) i 62% (raz do roku). Może to sugerować, że stosunkowo częsty kontakt z archeologią zmniejsza ciekawość, podczas gdy regularny ją podtrzymuje, a rzadki kontakt z dziedzictwem lub jego brak obniża ciekawość – wskazało ją bowiem tylko 47% osób, które nigdy nie zwiedzają takich miejsc. Duma i poczucie tożsamości wobec dziedzictwa są uczuciami powiązаныmi z patriotyzmem, zarówno narodowym, jak i lokalnym. Respondenci, którzy wymienili dumę, nie różnili się znacząco ani wiekiem, ani wykształceniem, natomiast poczucie tożsamości było wybierane rzadziej przez osoby młodsze (18–24 lata), a odsetek ten wzrastał wraz z grupą wiekową, by w najstarszej (65+) wynieść 22%. Ankietowani mający wykształcenie wyższe częściej wskazywali to odczucie niż pozostali.

Ryc. 7. Emocje, jakie wywołuje u respondentów myśl o dziedzictwie archeologicznym. Oprac. Research Park, ©Fundacja Hereditas.

Fig. 7. Feelings that thinking about archaeological heritage evokes in respondents. Prepared by Research Park, ©Fundacja Hereditas.

Zaobserwowano, że również region zamieszkania miał wpływ na wybór odpowiedzi pomiędzy „dumą” i „poczuciem tożsamości”. Dumę na ogół odczuwali respondenci z województw: śląskiego (36%), warmińsko-mazurskiego (35%) i opolskiego (34%), a najrzadziej z podlaskiego (19%), podkarpackiego (21%) i zachodniopomorskiego (22%). Poczucie tożsamości zaś deklarowali przeważnie mieszkańcy województw: łódzkiego i mazowieckiego (31%), małopolskiego (30%) oraz pomorskiego i dolnośląskiego (29%), a najrzadziej świętokrzyskiego (15%), zachodniopomorskiego (18%) oraz opolskiego, podkarpackiego i lubuskiego (21%).

Odmienne uczucia związane z dobrostanem psychicznym, takie jak zadowolenie (15%), radość (14%) i podekscytowanie (14%), były rzadziej wymieniane. Te negatywne, w tym obojętność – najmniej pożądaną z punktu widzenia zarządzających dziedzictwem i służb konserwatorskich – wskazało jedynie 8% badanych. Choć tę odpowiedź wybierano tylko czasami, to zazwyczaj podawały ją osoby z najmłodszych grup wiekowych (12%). Odnotowano, że starsi respondenci rzadziej odczuwali obojętność; jedynie 7% z nich powyżej 35. roku życia. Wśród mieszkańców niektórych regionów odczucie to było bardziej powszechne: dla 20% z województwa zachodniopomorskiego, dla 16% z podlaskiego, oraz dla 10% z małopolskiego i świętokrzyskiego, zaś przez innych, tj. z województw łódzkiego, warmińsko-mazurskiego i opolskiego (po 3%), oraz pomorskiego i lubuskiego (po 4%), deklarowane było sporadycznie. Zauważono także, że osoby rzadziej odwiedzające miejsca związane z archeologią częściej odczuwają obojętność wobec dziedzictwa. Pozostałe pejoratywne odczucia wymieniano incydentalnie, tzn. smutek – 4% ankietowanych oraz wstyd i zazdrość – 1%. Smutek w największym stopniu odczuwają osoby, które najczęściej zwiedzają miejsca związane z dziedzictwem archeologicznym (10%, czyli dwa razy częściej niż w przypadku innych respondentów). Może to być efektem niedociągnięć w metodach ekspozycyjnych lub edukacyjnych, które nie angażują odwiedzających w wystarczający sposób lub przedstawiają dziedzictwo w sposób niedostosowany do współczesnych oczekiwań.

Z powyższymi kwestiami wiązało się też pytanie, czy istnieją stanowiska lub zabytki archeologiczne, które są ważne dla badanych, lub z którymi się identyfikują. Częściej twierdząco odpowiadali mężczyźni (44%) niż kobiety (34%) oraz osoby w wieku 35–44 lata (45%) niż młodsze, mające 18–24 lata (30%). Wykształcenie nie miało istotnego wpływu na odpowiedzi, natomiast znaczenie miała częstotliwość odwiedzania miejsc związanych z archeologią (im częściej, tym więcej pozytywnych odpowiedzi) oraz region zamieszkania. Istnienie ważnych zabytków potwierdzali z reguły ankietowani z województw: warmińsko-mazurskiego (58%), świętokrzyskiego (44%), małopolskiego i wielkopolskiego (po 42%), nieczęsto z lubuskiego (25%), opolskiego (28%) i podlaskiego (29%).

Wśród 408 respondentów, którzy wskazywali takie obiekty, najczęściej udzielano odpowiedzi ogólnych, takich jak: zamek, ruiny zamku, starówka i kościół. Wśród konkretnych lokalizacji, najczęściej wymieniano Biskupin (37 osób), co uzasadniano m.in.: „bo to pierwsza odkryta osada w Polsce” (Wywiad nr 119), „uczono nas o tym na historii, początek państwa polskiego” (Wywiad nr 263). Inne miejsca, które uznano za ważne, to: Wawel (33 osoby), zamek w Malborku (23 osoby) oraz Gniezno (11 osób). Sporadycznie pojawiały się też odpowiedzi takie jak: Grunwald, Westerplatte, Ostrów Lednicki, wyspa Wolin, kręgi kamienne na Pomorzu oraz Muzeum Auschwitz-Birkenau. Respondenci podawali także znane obiekty archeologiczne z zagranicy, m.in. egipskie piramidy, posąg Sfinksa, Petrę albo Abu Simbel.

Fascynują one ludzi na całym świecie i często utożsamiane są z archeologią dzięki obecności w popkulturze. Potwierdzają to również rezultaty wcześniejszych badań (NID 2020, s. 13).

Powody wyboru danego stanowiska archeologicznego były wielorakie. Na ogół (w ponad 70 odpowiedziach) doceniano jego znaczenie historyczne, związek z kulturą, historią narodową, tradycją oraz początkami państwowości Polski i tożsamością narodową. Około 30 osób podkreśliło emocjonalny aspekt swojego wyboru, kierując się sentymentem, wspomnieniami z dzieciństwa i pozytywnymi uczuciami. 45 respondentów zauważyło, że na wzmocnienie więzi z obiektem archeologicznym ma wpływ jego położenie (w miejscu, skąd pochodzą lub w okolicy). Około 30 ankietowanych zwróciło uwagę na jego interesujący charakter, a 30 innych na estetykę i pozytywne wrażenia, jakie wywołał (np. „podobало mi się”). Najrzadziej (10 odpowiedzi) wybór związany był z profesjonalnymi zainteresowaniami lub hobby.

WARTOŚCI DZIEDZICTWA ARCHEOLOGICZNEGO W OPINII POLAKÓW: WNIOSKI I POSTULATY BADAWCZE

Przedstawione wyniki ukazują zróżnicowane opinie Polaków na temat wartości dziedzictwa archeologicznego. W podsumowaniu zawrzemy kluczowe wnioski i zasygnalizujemy pożądane kierunki przyszłych działań.

Znaczenie dziedzictwa archeologicznego w świadomości mieszkańców naszego kraju to zagadnienie, które – mimo pewnych trudności w pełnym rozumieniu jego specyfiki – znajduje potwierdzenie w ogólnym uznaniu dziedzictwa jako zasobu o znaczeniu kulturowym i społecznym. Choć nie zawsze ankietowani dostrzegają odrębność dziedzictwa archeologicznego, ogólnie uznają je za istotne, wyrażając intuicyjną potrzebę jego ochrony oraz wykorzystania w rozwoju lokalnym, a także podkreślając znaczenie edukacji i popularyzacji w tym zakresie. Potwierdzeniem tej postawy są zarówno wyniki naszych badań, jak i wypowiedzi respondentów na zakończenie: „Myślę, że to dobrze, bo nasze dziedzictwo jest ważne i warto je zachować dla przyszłych pokoleń” (Wywiad nr 645) czy „Badanie jest potrzebne i powinno wzbudzać w ludziach świadomość o naszej historii, nie chodzi o daty, ale bardziej o ludzi” (Wywiad nr 363).

Znaczna częstotliwość wskazywania przez respondentów działań systemowych, w tym rozwoju turystyki oraz nauczania w zakresie archeologii, potwierdza również obserwacje środowisk konserwatorskich, że Polacy dostrzegają rolę lokalnego dziedzictwa, choć to rozumienie ma często charakter deklaracyjny i nie jest wystarczająco pogłębione (Martelli-Banégas i in. 2015, s. 64). Problem pojawia się, gdy społeczność staje w obliczu konkretnych działań, np. konieczności przeprowadzenia badań ratowniczych, które mogą opóźnić realizację inwestycji publicznych. W takich sytuacjach opinie na temat priorytetów, takich jak wartość dziedzictwa, w porównaniu do kwestii finansowych lub czasowych, stają się mniej jednoznaczne.

Pomimo tych wyzwań, powszechnie deklarowane uznanie dla wartości dziedzictwa archeologicznego stanowi potencjał, który można skutecznie spożytkować. Wymaga to jednak kompleksowego podejścia do dziedzictwa jako zasobu o znaczeniu społecznym oraz wdrożenia odpowiednich zmian w zarządzaniu nim. Powinny one obejmować zarówno promocję i edukację, jak i mechanizmy jego zagospodarowania w rozwoju lokalnym

i regionalnym. Kwestia ta nabiera szczególnego znaczenia w odniesieniu do „Konwencji ramowej Rady Europy o wartości dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa” (Konwencja z Faro 2005), która zakłada współdecyzyjność i współodpowiedzialność ludności w dysponowaniu dziedzictwem. Jej ratyfikacja przez Polskę w 2022 r. stanowi istotny krok w kierunku dostosowania systemu zarządzania tym zasobem; jednak dotychczas nie wywołała większej dyskusji w środowisku archeologicznym o potrzebie rewizji obowiązujących rozwiązań.

Innym wnioskiem z omawianych badań jest konieczność szerszego i bardziej przemysłanego udostępniania oraz popularyzowania wiedzy na temat tego dziedzictwa. Zostało to zauważone przez respondentów, akcentujących ograniczoną dostępność informacji oraz wydarzeń związanych z archeologią, szczególnie w mediach: „Myślę, że jeśli chodzi o archeologię, jest to dziedzina mało nagłaśniana, bardzo mało wiemy i bardzo mało jest informacji w mediach. Warto to zmienić i bardziej nagłaśniać” (Wywiad nr 55). Zwracali oni uwagę na potrzebę ukierunkowania działań archeologów do osób spoza dyscypliny: „Jak rozmawiam z archeologami, to oni skupiają się na tym, co odkryli, co jest dla nich zawodowo ważne. Staram się im zawsze tłumaczyć, że dla odbiorcy ważne jest to, skąd to wynika, jaki miało wpływ na rozwój cywilizacyjny – tego mi brakuje” (Wywiad nr 484). Sygnalizowali również konieczność prowadzenia nauczania w tym zakresie na poziomie lokalnym i regionalnym: „Uważam, że mało jest informacji w miejscowościach powiatowych na temat zabytków i starożytności” (Wywiad nr 44).

W naszej opinii, wypowiedzi te uwidaczniają ważny problem braku systemowej edukacji i niedostatecznego propagowania dziedzictwa archeologicznego oraz braku strategicznego wsparcia dla tych działań. Choć istnieje wiele przykładów skutecznej popularyzacji, zarówno regularnej, jak i *ad hoc*, realizowanej na poziomie lokalnym i ogólnokrajowym (np. Chowaniec 2010; Górski, Czopek red. 2016; Pawleta 2016), inicjatywy te często mają charakter wolontarystyczny, wynikają z pasji, niejednokrotnie łączą się z problemami finansowymi. Brak stabilnego źródła finansowania oraz uzależnienie przedsięwzięć od entuzjazmu organizatorów dotyczy nawet Europejskich Dni Archeologii – wydarzenia organizowanego corocznie w ponad 30 krajach, w tym w Polsce. Akcje popularyzatorskie podejmowane przez środowisko akademickie wciąż napotykały istotne bariery, takie jak niedostateczne środki, brak czasu lub niejasność co do ich obligatoryjnego charakteru. Dotyczy to zwłaszcza uczelni wyższych, w przeciwieństwie do muzeów i skansenów archeologicznych, dla których upowszechnianie wiedzy stanowi integralny element misji. Choć w środowisku naukowym popularyzacja nie była bezpośrednio uwzględniana w systemie oceny dorobku, obecnie coraz większą wagę przywiązuje się do kryterium społecznego wpływu badań. Mimo to w praktyce uznanie tego rodzaju aktywności nadal jest niewielkie, ponieważ dominujące znaczenie ma działalność *stricte* naukowa, co może – także z uwagi na powyższe trudności – demotywować badaczy do podejmowania systematycznych działań w tym zakresie.

W Polsce badania nad upowszechnianiem oraz rolą współczesnej archeologii w społeczeństwie są prowadzone w bardzo ograniczonym zakresie i uwzględniane w programach wyższych uczelni w minimalnym stopniu. Z badań przeprowadzonych wśród czynnych zawodowo archeologów (NID 2021) wynika, że popularyzacja tej dziedziny napotyka liczne przeszkody, zaś najczęstszą jej formą jest przekazywanie wyników badań wykopaliskowych lokalnym instytucjom (Chabiera w druku). Wykazały one również brak umiejętności weryfikowania efektów działań popularyzacyjnych przez profesjonalistów. Większość z nich

nie potrafiła precyzyjnie określić, jakie konkretne skutki mają ich działania dla wiedzy o archeologii i dziedzictwie archeologicznym (NID 2021, s. 49). Z tego względu dostrzegamy konieczność: większego zaangażowania środowiska akademickiego w systemowe podejście do edukacji i popularyzacji, a także wprowadzenie tej problematyki do programów kształcenia, oraz ukazywanie ich społecznych i pozanaukowych korzyści. Powinny one obejmować udział w akcjach upowszechniających dziedzictwo archeologiczne oraz ich planowanie, przygotowywanie i realizację (por. European Archaeological Council 2024), a także prowadzenie prac badawczych w zakresie archeologii publicznej.

Popularyzacja ma przy tym wymiar praktyczny, ponieważ przyczynia się do realizacji kluczowych zobowiązań dyscypliny – skutecznego dbania o dziedzictwo archeologiczne przy społecznym poparciu i zrozumieniu. Wraz z rosnącą wiedzą na ten temat, znaczenie tego dziedzictwa jest coraz bardziej doceniane, co sprawia, że jego ochrona staje się bardziej efektywna i istotna. Z kolei niedostateczny poziom popularyzacji może wynikać z braku skutecznej dydaktyki, nieodpowiedniej komunikacji oraz problemów w odbiorze samych zasobów archeologicznych, które bez właściwego kontekstu, interpretacji i opracowania są niezrozumiałe dla osób spoza środowiska specjalistów. W efekcie prowadzi to do niskiego zaangażowania lokalnych społeczności w proces poznawania i doceniania własnego dziedzictwa kulturowego. Zatem, aby skutecznie chronić dziedzictwo archeologiczne, konieczne jest wzmocnienie działań, które przyczynią się do budowania świadomości i aktywnego zaangażowania społecznego.

Dostrzegamy potrzebę opracowania i wdrożenia ogólnych rozwiązań w zakresie zarządzania dziedzictwem archeologicznym. Proponowane przez respondentów kierunki aktywności są spójne z wynikami badania wiedzy i świadomości Polaków na temat dziedzictwa archeologicznego, przeprowadzonego na zlecenie NID w 2020 r. Zapytano w nim respondentów, kto – ich zdaniem – powinien odpowiadać za ochronę tego dziedzictwa. Do wyboru mieli następujące opcje: władze lokalne, archeolodzy, rząd, państwowe służby konserwatorskie, muzea, właściciele zabytków, społeczności lokalne oraz odpowiedź: „wszyscy wymienieni”. Najczęściej wybierano tę ostatnią; 54% ankietowanych uznało, że odpowiedzialność powinna być współdzielona przez wszystkie wskazane grupy (NID 2020, s. 12–13). Oznacza to, że w opinii społecznej troska o dziedzictwo archeologiczne powinna być rozłożona pomiędzy wszystkich interesariuszy. Stanowi to dodatkowy argument za koniecznością uwzględnienia w sposobach zarządzania tymi zasobami w Polsce zapisów Konwencji z Faro, która promuje model oparty na współpracy i podkreśla znaczenie udziału lokalnych społeczności w ochronie i dysponowaniu dziedzictwem jako kluczowego elementu jego trwałości i rozwoju. Porównanie wyników badania przeprowadzonego przez NID, z odpowiedziami uzyskanymi w naszej ankiecie, świadczy o szerokim podziale odpowiedzialności za te działania pomiędzy różnymi grupami, przy czym za najistotniejsze uznawano przeważnie te, które w Polsce są realizowane przez instytucje i organy administracji publicznej.

Drugim, najczęściej wskazywanym działaniem systemowym, które – zdaniem respondentów – należy podjąć, jest rozwój turystyki lokalnej (48%). Świadczy to, iż Polacy postrzegają zabytki archeologiczne nie tylko jako element dziedzictwa kulturowego i tożsamości, ale również jako potencjalny czynnik wspierający koniunkturę gospodarczą. W ramach strategii rozwoju lokalnego ten kierunek aktywności należy do kompetencji społecznych i powinien znaleźć odzwierciedlenie w dokumentach planistycznych. Kluczowe jest jednak,

aby samorządy miały pełną świadomość zasobów archeologicznych znajdujących się na ich obszarze; tylko wtedy będą mogły odpowiednio spożytkować ich potencjał. Tym samym samorządy stają się jednym z najważniejszych elementów w systemie zarządzania dziedzictwem archeologicznym. W kontekście współpracy różnych środowisk, kluczowa jest ich rola i aktywne zaangażowanie oraz współpraca z pozostałymi grupami interesariuszy. Jest to warunek skutecznego gospodarowania tym dziedzictwem oraz jego zrównoważonego wykorzystania.

Przeprowadzone analizy świadczą również, że obszary związane z udostępnianiem i popularyzacją dziedzictwa archeologicznego wymagają zwiększonych inwestycji, przede wszystkim w rozwój miejscowej infrastruktury. Konieczne jest także zintensyfikowanie akcji promujących, szczególnie przeciwdziałających wykluczeniu w dostępie do wiedzy mieszkańców wsi i mniejszych miast. Istotne jest również dalsze rozwijanie inicjatyw takich jak Europejskie Dni Archeologii oraz wspieranie lokalnych wydarzeń propagujących nowoczesne podejście do zarządzania dziedzictwem. Warto też rozważyć włączenie tego typu projektów do programów badań naukowych, co mogłoby przyczynić się do wzmocnienia współpracy między środowiskiem naukowym a społecznościami lokalnymi, a także zwiększyć możliwość korzystania z wiedzy o dziedzictwie przez szersze grono odbiorców.

Finansowanie zarządzania dziedzictwem archeologicznym stanowi kluczowy element każdej dyskusji dotyczącej tych zasobów oraz ich roli w rozwoju społeczno-gospodarczym. Jednym z poważnych osiągnięć ostatnich 15 lat w Polsce jest zmiana podejścia do dotowania ochrony zabytków – coraz rzadziej postrzega się je jako „wydatki”, a coraz częściej jako „inwestycje”. Mimo tych pozytywnych aspektów, nakłady na ten cel nadal są niewystarczające, zwłaszcza wobec rosnącej odpowiedzialności finansowej samorządów za realizację zadań na ich terenie oraz systematycznego zmniejszaniego wsparcia z budżetu centralnego (Wyszkowska, Wyszkowski 2022, s. 12). W związku z tym kluczowe staje się odpowiednie rozporządzanie dostępnymi funduszami oraz przegląd istniejącego systemu zarządzania dziedzictwem w celu zwiększenia jego odporności, również na wypadek potencjalnych kryzysów ekonomicznych.

W wypowiedziach respondentów zwrócono też uwagę na problem niedostatecznego finansowania prac związanych z ochroną i konserwacją zabytków oraz na potrzebę zwiększenia środków na ten cel. Jak zauważył jeden z uczestników badania: „Bardziej chyba, żeby tak to wszystko nie niszczało, i żeby był większy nakład na dofinansowanie i dbanie o zabytki” (Wywiad nr 638). Z drugiej strony pojawiły się opinie, że choć wydatki na dziedzictwo mogą wydawać się wysokie, są konieczne dla podtrzymywania tożsamości kulturowej. Jak ujął to inny z respondentów: „Jestem za tym, żeby państwo – nawet w takiej sytuacji gospodarczej czy politycznej – przeznaczało środki. Może to nie jest do końca wymierne, ale jeśli nowe pokolenia nie będą popularyzowały tych spraw, to zginiemy w Unii, stracimy suwerenność, poczucie odrębności” (Wywiad nr 66).

Wyniki badania zrealizowanego przez NID w 2020 r., w którym 78% Polaków uznało, że zabytki należą przede wszystkim do Państwa (NID 2020, s. 25), znajdują potwierdzenie w aktualnych odpowiedziach respondentów. W związku z tym nie dziwi, że wskazali oni Państwo, a nie na przykład właścicieli prywatnych, jako główny podmiot odpowiedzialny za finansowanie ochrony i popularyzację dziedzictwa archeologicznego. Tymczasem kwoty na badania, dokumentację i upowszechnienie odkryć w Polsce są rozdzielone pomiędzy

różne instytucje i organizacje, a środki przeznaczone na te cele są niedostateczne zarówno na poziomie krajowym, jak i samorządowym. Mimo istniejących podstaw prawnych, przekazywane fundusze są zbyt małe w porównaniu do rzeczywistych potrzeb, co utrudnia skuteczną opiekę nad zabytkami.

Przeprowadzone badanie ukazuje potrzebę kontynuowania szeroko zakrojonych i systematycznych analiz opinii społecznej dotyczących wiedzy, postaw oraz zaangażowania Polaków w sprawy związane z dziedzictwem archeologicznym. Badania te powinny opierać się zarówno na metodach ilościowych, jak i jakościowych (zob. Pawleta w druku). Brak tego rodzaju analiz częściowo może być spowodowany ograniczonymi środkami finansowymi na ten cel, co stanowi problem nie tylko w naszym kraju (zob. Gürsu i in. 2020). Istotną barierą bywa również niedostateczna znajomość odpowiednich narzędzi badawczych oraz ogólne niezrozumienie potrzeby prowadzenia tego typu analiz. Środowisko archeologiczne w Polsce w wielu kwestiach pozostaje nadal dość zachowawcze. Sprawia to, że inicjatywy nastawione na budowanie relacji między archeologią a społeczeństwem, a także analizy społecznego znaczenia dziedzictwa archeologicznego, są często postrzegane jako mniej „naukowe”, nie znajdują uznania w głównym nurcie akademickim i rzadko zyskują poparcie gremiów eksperckich odpowiedzialnych za przyznawanie grantów.

Niemniej jednak, jak argumentujemy, tego rodzaju prace stanowią *raison d'être* dyscypliny, ponieważ umożliwiają głębsze zrozumienie, w jaki sposób społeczeństwo postrzega dziedzictwo archeologiczne, chroni je i korzysta z jego zasobów, a także jakie ma wobec niego oczekiwania. Mają one też uzasadnienie pragmatyczne – pozwalają na pozyskiwanie rzetelnych danych, które mogą stanowić podstawę do formułowania polityki według mierzalnych wskaźników efektywności oraz opartych na jakościowej i ilościowej ocenie stosowanych rozwiązań w zakresie ochrony dziedzictwa archeologicznego, zarządzania nim i jego popularyzacji. Zamiast polegać na subiektywnych spostrzeżeniach, intuicji bądź chwilowych trendach, umożliwiają one podejmowanie decyzji na podstawie udokumentowanej wiedzy, osadzonej w rzeczywistych potrzebach i postawach społecznych.

Brak takich analiz sprawia, że instytucje archeologiczne oraz organizatorzy inicjatyw popularyzatorskich w Polsce często nie dysponują podstawowymi informacjami o swoich odbiorcach. Utrudnia to dostosowanie przekazu do oczekiwań różnych grup społecznych, precyzyjne określenie celów i strategii działań, a także ocenę ich skuteczności. W konsekwencji maleje szansa na wdrożenie najlepszych praktyk w zakresie ochrony i promocji dziedzictwa.

Badania społeczne mają również istotne znaczenie w kontekście wzrostu popularności działalności detektorystów w Polsce (Makowska i in. 2016; Mroczek 2023), a także liberalizacji przepisów dotyczących poszukiwania zabytków. W naszym badaniu pojawiły się wypowiedzi wyrażające aprobatę dla takich działań, np.: „Śledzę badania detektorystów i nie chciałbym, aby ograniczono im taką możliwość, ponieważ przyczyniają się do odkryć” (Wywiad nr 575). W naszej ocenie, świadczą one o niedostatecznej wiedzy na temat wartości zabytków archeologicznych, znaczenia kontekstu ich odkrycia oraz wpływu, jaki nieodpowiedzialne pozyskiwanie artefaktów może mieć na prace naukowe, ochronę dziedzictwa i jego rolę w rozwoju lokalnym.

ZAKOŃCZENIE

Zaprezentowane rezultaty oraz sam projekt „Wartości dziedzictwa archeologicznego z perspektywy lokalnych społeczności – analiza porównawcza” wypełniają istotną lukę w badaniach nad społeczną percepcją dziedzictwa archeologicznego w Polsce. Ich wartość wynika z odniesienia do aktualnych potrzeb współczesnej archeologii oraz rosnącego znaczenia tego dziedzictwa. Zebrane dane nie tylko ukazują przypisywane mu wartości, lecz także mogą stanowić podstawę do opracowania skutecznych strategii zarządzania i inicjowania zmian systemowych, z udziałem różnych grup interesariuszy. Umożliwia to również nowoczesną, inkluzywną i interdyscyplinarną refleksję nad tą problematyką.

Wyniki tych badań mogą również przyczynić się do wzmocnienia zaangażowania społeczności lokalnych w działania wokół dziedzictwa archeologicznego, oceny ich efektywności oraz podejmowania decyzji opartych na zebranych danych. Znaczenie tych analiz podkreślają także respondenci, np.: „Dobrze, że są takie badania, należałoby rozszerzyć edukację – z taką inicjatywą powinny wyjść muzea” (Wywiad nr 88). Uczestnicy zwracali ponadto uwagę na potrzebę większej popularyzacji archeologii w mediach, zwiększenie nakładów oraz większe zaangażowanie państwa i społeczeństwa w ochronę i propagowanie dziedzictwa.

Badania nad wartościami dziedzictwa archeologicznego będą kontynuowane w ramach niniejszego projektu poprzez zbieranie i analizę danych jakościowych. Celem tego etapu prac będzie rozpoznanie różnych wartości przypisywanych wybranym miejscom oraz postaw lokalnych społeczności wobec istniejących zasobów archeologicznych. Umożliwi to zidentyfikowanie wyzwań i możliwości oraz opracowanie rekomendacji dla skutecznego zaangażowania ludności w ochronę, promocję i wykorzystanie dziedzictwa.

FINANSOWANIE

Projekt finansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Edukacji i Nauki w ramach Programu „Nauka dla Społeczeństwa II”, nr projektu NdS-II/SP/0459/2024/01, kwota dofinansowania PLN 1 101 130,00, całkowita wartość projektu PLN 1 101 130,00.

BIBLIOGRAFIA

- Bartkowski J. 2007. *Tradycja zaborów a współczesne zachowania społeczne w Polsce*, [w:] A. Krzemiński, J. Raciborski (red.), *Oswajanie wielkiej zmiany: Instytut Socjologii UW o polskiej transformacji*, Warszawa, s. 407–424.
- Bonacchi C., Krzyzanska M., Acerbi A. 2025. *Positive sentiment and expertise predict the diffusion of archaeological content on social media*, „Scientific Reports”, 15, 2031, <https://doi.org/10.1038/s41598-025-85167-z>
- Chabiera A. w druku. *Archeolodzy i społeczności lokalne – horyzonty współpracy*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe w badaniach*, 4, Warszawa.

- Chabiera A., Dąbrowski A., Fortuna-Marek A., Kozioł A., Lubaś M., Nowak P., Skaldawski B., Stępnik K. 2017. *Dziedzictwo kulturowe w badaniach*, 1: *Polacy wobec dziedzictwa. Raport z badań społecznych*, Warszawa.
- Chabiera A., Dąbrowski A., Kozioł A., Nowak P., Skaldawski B. 2021. *Dziedzictwo kulturowe w badaniach*, 2: *Rozwój lokalny i strategiczne zarządzanie rozwojem gminy w oparciu o dziedzictwo kulturowe*, Warszawa.
- Chowanec R. 2010. *Dziedzictwo archeologiczne w Polsce. Formy edukacji i popularyzacji*, Warszawa.
- European Archaeological Council. 2024. *The benefits of development-led archaeology in Europe and beyond* (EAC Guidelines 5), Bruxelles, <https://doi.org/10.5281/zenodo.10696864>
- Europejska Konwencja. 1996. *Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (poprawiona) sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r.*, Dz. U. z 1996 r., nr 120, poz. 564.
- Górski J., Czopek S. (red.), 2016. *Między nauką a popularyzacją. Muzea i parki archeologiczne*, Kraków.
- Gürsu I., Pulhan G., Vandeput L. 2020. 'We asked 3,601 people': a nationwide public opinion poll on attitudes towards archaeology and archaeological assets in Turkey, „Public Archaeology”, 18(2), s. 87–114, <https://doi.org/10.1080/14655187.2020.1824156>
- Holtorf C. 2007. *Archaeology is a brand! The meaning of archaeology in contemporary popular culture*, Oxford.
- Inrap. 2017. *Europejczycy i archeologia. Badanie postrzegania archeologii i dziedzictwa archeologicznego wśród Europejczyków*, Paryż.
- Jabłoński W. 2016. *Wywiad telefoniczny ze wspomaganie komputerowym. Działania ankierskie w call center*, Łódź.
- Jędrzejczak H., Mieszczanek M. 2015. *Raport z badań socjologicznych zrealizowanych w ramach projektu „Social Engagement in Archaeology. Zaangażowanie społeczności lokalnych w ochronę dziedzictwa archeologicznego”*, [w:] M. Kot, K. Pavlenok, H. Jędrzejczak, M. Mieszczanek, M. Sadłowski, J. Adamski, P. Danyło, D. Skolimowski, S. Shnyder, G. Pavlenok, M. Kozlikin (red.), *Social Engagement in Archaeology. Zaangażowanie społeczności lokalnych w ochronę dziedzictwa archeologicznego w Polsce*, Warszawa, s. 138–230.
- Jones S. 2017. *Wrestling with the social value of heritage: problems, dilemmas and opportunities*, „Journal of Community Archaeology and Heritage”, 4(1), s. 21–37, <https://doi.org/10.1080/20518196.2016.1193996>
- Jones S., Leech S. 2015. *Valuing the historical environment: a critical review of existing approaches to social value*, Manchester.
- Kajda K., Kostyrko M. 2016. *Contemporary dimension of heritage promotion – towards socially engaged archaeology*, „Sprawozdania Archeologiczne”, 68, s. 9–23, <https://doi.org/10.23858/SA68.2016.001>
- Kajda K., Marx A., Wright H., Richards J., Marciniak A., Salas Rossenbach K., Pawleta M., van den Dries M.H., Boom K., Guermandi M.P., Criado-Boado F., Barreiro D., Synnstedt A., Kotsakis K., Kasvikis K., Theodoroudi E., Lüth F., Maysoun I., Frase I. 2018. *Archaeology, heritage, and social value: public perspectives on European archaeology*, „European Journal of Archaeology”, 21(1), s. 96–117, <https://doi.org/10.1017/eea.2017.19>
- Kajda K., Pawleta M., Marciniak A. 2017. *Archeologia, dziedzictwo archeologiczne i ich społeczne znaczenie w oczach współczesnych Polaków*, „Folia Praehistorica Posnaniensia”, 22, s. 69–82, <https://doi.org/10.14746/fpp.2017.22.04>
- Kobyliński Z. 2001. *Teoretyczne podstawy konserwacji dziedzictwa archeologicznego*, Warszawa.
- Konwencja z Faro 2005. *Konwencja ramowa Rady Europy o wartości dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa, sporządzona w Faro dnia 27 października 2005 r.*, Dz. U. 2023 poz. 396.
- Kot M., Pavlenok K., Jędrzejczak H., Mieszczanek M., Sadłowski M., Adamski J., Danyło P., Skolimowski D., Shnyder S., Pavlenok G., Kozlikin, M. 2015. *Social Engagement in Archaeology. Zaangażowanie społeczności lokalnych w ochronę dziedzictwa archeologicznego w Polsce*, Warszawa.
- Kozioł A., Trelka M., Florjanowicz P. 2013. *Społeczno-gospodarcze oddziaływanie dziedzictwa kulturowego. Raport z badań społecznych*, Warszawa.

- Makowska A., Oniszczuk A., Sabaciński M. 2016. *Some remarks on the stormy relationship between the detectorists and archaeological heritage in Poland*, „Open Archaeology”, 2, s. 171–181, <https://doi.org/10.1515/opar-2016-0013>
- Martelli-Banégas D., Panhard I., Favré, T. 2015. *Image of archaeology in Europe – 2015. Summary report. General public*, Harris Interactive, https://archaeologydataservice.ac.uk/archiveDS/archiveDownload?t=arch-2749-1/dissemination/pdf/NEARCH_Image_of_archaeology_Europe_OK.pdf
- Mroczek D. 2023. *Fortune and glory: motives for modern day treasure hunting in Poland*, „Folia Praehistorica Posnaniensia”, 28, s. 255–271, <https://doi.org/10.14746/fpp.2023.28.11>
- Murzyn-Kupisz M., Hołuj D., Działek J. 2022. *Dziedzictwo kulturowe w badaniach*, 3: Społeczno-ekonomiczne oddziaływanie dziedzictwa kulturowego Stan badań oraz perspektywy i potrzeby badawcze w kontekście polskim, Warszawa–Kraków.
- NID. 2020. *Badanie wiedzy i świadomości Polaków dotyczących dziedzictwa archeologicznego – raport z badania*, Sopot.
- NID. 2021. *Raport z badania świadomości potrzeby i zakresu realizacji działań popularyzatorskich dotyczących dziedzictwa archeologicznego wśród środowisk archeologicznych*, Warszawa.
- NID. 2022. *Korzyści społeczne płynące z badań archeologicznych*, Warszawa.
- Oniszczuk A. 2021a. *A tricky subject – archaeology in opinion polls on cultural heritage. Recent examples from Poland*, „Internet Archaeology”, 57, <https://doi.org/10.11141/ia.57.14>
- Oniszczuk A. 2021b. *Archeologia – trudny temat. Dziedzictwo archeologiczne i jego potencjał ekonomiczno-społeczny w badaniach opinii*, [w:] B. Skaldawski, A. Chabiera, A. Koziół, A. Dąbrowski, P. Nowak (red.), *Dziedzictwo kulturowe w badaniach*, 2: Rozwój lokalny i strategiczne zarządzanie rozwojem gminy w oparciu o dziedzictwo kulturowe, Kraków, s. 88–99.
- Oniszczuk A., Byszevska-Łasińska A. w druku. *Polacy o archeologii, archeolodzy o popularyzacji – wyniki najnowszych badań opinii dotyczących dziedzictwa archeologicznego przeprowadzonych na zlecenie NID w 2020 i 2021 r.*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe w badaniach*, 4, Warszawa.
- Pawleta M. 2016. *Przeszłość we współczesności. Studium metodologiczne archeologicznie kreowanej przeszłości w przestrzeni społecznej*, Poznań.
- Pawleta M. 2022. *Public archaeology in Poland: current state of affairs and future directions*, „European Journal of Archaeology”, 25(1), s. 103–118, <https://doi.org/10.1017/eea.2021.33>
- Pawleta M. w druku. *Popularyzacja wiedzy o archeologii i dziedzictwie archeologicznym jako wyzwanie dla tej dyscypliny w XXI wieku*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe w badaniach*, 4, Warszawa.
- Pokotylo D. 2002. *Public opinion and Canadian archaeological heritage: a national perspective*, „Canadian Journal of Archaeology”, 26(2), s. 88–129.
- Pokotylo D., Guppy N. 1999. *Public opinion and archaeological heritage: views from outside the profession*, „American Antiquity”, 64(3), s. 400–416.
- Prados Torreira L. 2024. *‘It’s a long way!’ The gender perspective in archaeology museums*, [w:] N. Palincas, A.C. Martins (red.), *Gender and change in archaeology. European studies on the impact of gender research on archaeology and wider society*, Cham, s. 325–342.
- Ramos M., Duganne D. 2000. *Exploring public perceptions and attitudes about archaeology. Society for American Archaeology*, https://documents.saa.org/container/docs/default-source/doc-public-outreach/harris_poll1999.pdf
- Robson E. 2025. *Assessing the social values of heritage: methods in theory and practice*, London.
- Sanetra-Szeliga J., Jagodzińska K. (red.), 2017. *Potencjał dziedzictwa: społeczno-gospodarcze przykłady z Europy Środkowej*, Kraków.
- Schut P.A.C., Scharff D., de Wit L.C. 2015. *Amersfoort agenda*, [w:] P.A.C. Schut, D. Scharff, L.C. de Wit (red.), *Setting the agenda: giving new meaning to the European archaeological heritage*, EAC Occasional Paper, 10, Namur, s. 15–23.
- Sørensen M.L.S., Carman J. (red.), 2009. *Heritage studies: methods and approaches*, London.
- Wyszowska D., Wyszowski A. 2022. *Program „Polski Ład” a sytuacja finansowa JST*, „ANALIZA CEŁowa”, 3, s. 1–15.

ŹRÓDŁA INTERNETOWE

- Eurobarometr. 2017. *Specjalny Eurobarometr 466. Europejczycy i dziedzictwo kulturowe. Polska, wrze-sień-październik*, https://epale.ec.europa.eu/sites/default/files/ebs_466_fact_pl_pl.pdf# (dostęp: 03.11.2025).
- Wartości dziedzictwa. 2024. *Wartości dziedzictwa archeologicznego z perspektywy lokalnych społeczności*, <https://fundacja-hereditas.pl/wartosci-dziedzictwa-archeologicznego-z-perspektywy-lokalnych-spolecznosci/> (dostęp: 03.11.2025).

SUMMARY

Archaeological heritage plays an important role in shaping the identity of individuals, communities, and nations. In Poland, however, its significance is still not yet widely recognised or properly analysed. Despite the country having over 470,000 archaeological sites, little social research on this topic has been conducted to date (e.g., Inrap 2017; Kajda, Pawleta, Marciniak 2017; Kajda *et al.* 2018; NID 2020; NID 2021). There is therefore an urgent need for such research in order to develop effective strategies for protecting, managing, and promoting archaeological heritage.

This article addresses the issue by presenting the results of a public opinion survey conducted as part of the project “The value of archaeological heritage from the perspective of local communities – a comparative analysis”. The results are discussed in detail and used to formulate recommendations for managing archaeological resources in Poland.

The survey was conducted between 25 November and 13 December 2024 on a representative sample of 1,080 adult Polish residents using the CATI (Computer-Assisted Telephone Interviews) method. The largest proportion of respondents came from the Mazowieckie Province (14.6%), while the smallest one came from the Lubuskie Province (2.2%) (**Fig. 1**). The survey included 52% men and 48% women. This text analyses selected quantitative research results concerning four key areas: sources of information about archaeological heritage, forms of its dissemination and popularisation, systemic activities, and the emotional attitude of Poles towards archaeological heritage.

The survey shows that the majority of respondents (62%) visit places related to archaeological heritage at least once a year; these are particularly women, individuals with higher education, and those aged 35–54. Interest in these sites varies by region – the highest level of activity was recorded in the provinces of Podkarpackie, Pomorskie, and Dolnośląskie, and the lowest in Zachodniopomorskie, Podlaskie, and Lubuskie. City dwellers visit such sites more often than the inhabitants of rural areas. The Internet is the main source of information about archaeological heritage (84%), particularly among young people and those with higher education. Archaeological museums and exhibitions also play an important role. New technologies, such as mobile applications and multimedia materials, are becoming increasingly popular, particularly with younger audiences. Traditional sources, such as books, are more important for older people. Social media, podcasts, and guidebooks play a rather marginal role in acquiring knowledge about archaeological heritage (**Fig. 2**).

The most popular ways to experience archaeological heritage are visiting museums (56%) and exhibitions (35%), particularly among women, individuals with higher education, and city dwellers. Other significant but less popular forms of engagement include themed events (21%), open archaeological sites (19%), and festivals (14%) (**Fig. 3**). These forms are most popular among people aged 35–44. Interestingly, rural residents are more likely to visit archaeological sites.

The assessment of local activities aimed at making heritage accessible and promoting it varies from region to region. The highest ratings are given to initiatives implemented in the Lubelskie, Pomorskie and Świętokrzyskie provinces, while the lowest are given to those in the Łódzkie and Warmińsko-Mazurskie (**Fig. 4**). Thirteen percent of respondents declare no interest. This attitude is most prevalent among people over 55 (16%) and young adults aged 18–34 (14%).

Of the systemic measures mentioned in the context of archaeological heritage, the conservation and restoration of monuments were the most popular, according to 58% of respondents. These measures were most commonly reported in the Łódzkie, Wielkopolskie, and Zachodniopomorskie provinces. The second most important development direction, favoured by 48% of respondents, is the promotion of local tourism, which is particularly valued by residents of large cities and frequent visitors to sites associated with archaeological heritage. Another important activity is education, which was indicated by 41% of the survey participants, primarily young people aged 18–24. The need to protect heritage and finance archaeological research was expressed slightly less frequently, with about 38% of respondents mentioning both of these activities. Place-branding was considered the least important measure (22%) (Fig. 6), although Małopolskie, Łódzkie, and Kujawsko-Pomorskie provinces offered an exception, with significantly greater interest in this aspect.

Curiosity was the most frequently declared feeling towards archaeological heritage, as indicated by 62% of respondents, particularly frequent visitors to archaeological sites. Feelings of pride (28%) and identity (26%) increased with respondents' greater age and higher education level. Indifference, declared by 8% of respondents, was more prevalent among younger people and those who do not visit such sites. A stronger emotional connection to specific heritage sites was more often reported by men (44%) and middle-aged individuals (45%), particularly those from the Warmińsko-Mazurskie, Świętokrzyskie, and Małopolskie provinces. The most frequently mentioned places were castles, ruins, and old towns, including Biskupin, Wawel, and Malbork Castle (Fig. 7). These sites are valued not only for their historical significance, but also for their aesthetic qualities and attachment to a local landmark.

The results presented reflect the Poles' diverse attitudes toward valued archaeological heritage. They also enable conclusions to be drawn and directions for further action to be indicated in terms of protection, education, and popularization.

1) Despite their limited knowledge of its specific nature, Poles intuitively perceive archaeological heritage as culturally and socially significant. This declarative awareness represents a valuable resource that could be utilised in educational and promotional activities, which. These however require a systematic approach and shared responsibility, in accordance with the principles of the Faro Convention (2005).

2) Research indicates serious shortcomings in the teaching and promotion of archaeological heritage. Activities are often scattered, underfunded, and are usually the result of individual passion. The scientific community rarely treats popularisation as an integral part of its activities. Changes are needed in this area of the academic education system, along with increased spending and stronger cooperation with local communities.

3) The protection and effective management of archaeological heritage requires a systematic approach and cooperation between various stakeholders. This heritage is also considered an important economic resource, particularly in the context of local tourism development. This creates a need for investment and targeted promotion, especially outside large urban centres.

4) Despite growing awareness of archaeological heritage protection being an investment rather than a cost, funding for this purpose in Poland is insufficient. Respondents expect the state to play a greater role in conservation and promotional activities. The effectiveness of management is undermined by low expenditure, the fragmentation of responsibility and the absence of a coherent strategy.

5) Further regular and comprehensive social research (both quantitative and qualitative) is necessary to understand what people know and how they feel about archaeological heritage. Data obtained in this way are crucial for creating effective policies and responding to real social needs.

Translated by Iwona Zych

*

Nadesłano: 14.04.2025; **zrewidowano:** 26.05.2025; **zaakceptowano:** 20.06.2025.

Artykuł opublikowano w otwartym dostępie na licencji CC BY 4.0

(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

„Archeologia Polski” Copyright © 2025 Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk

Autorzy oświadczają, że nie ma konfliktu interesów wynikającego z konkurencji, współpracy lub innych relacji, powiązań osobistych lub finansowych, które mogły mieć wpływ na badania i wyniki opisane w artykule.

Received: 14.04.2025; **revised:** 26.05.2025; **accepted:** 20.06.2025.

Article is published in an open access under the CC BY 4.0 license

(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

“Archeologia Polski” Copyright © 2025 by Institute of Archaeology and Ethnology Polish Academy of Sciences

The authors declare that they have no conflicts of interest arising from competition, collaboration or other personal or financial relationships that could affect the research and results described in the article.